

quia non implent legem, non sunt sine concupiscentia" (I, 2, p. 176 cf ook p. 108 en passim). Een gedachte, die Luther in zijn Palmencommentaar reeds aldus had uitgedrukt: „Sic ipse (sc. Paulus) optat inveniri in Christo non habens iustitiam suam. Nam tanta magis abundat gratia et iustitia Dei in nobis, quanto magis abundat delictum" (W. A. 3, 31). Intusschen heeft men bij dergelijke krasse uitdrukkingen altoos wel in het oog te houden, dat Luther hiermede allerminst bedoeld heeft, gelijk Denifle beweert (*Luther*, I², p. 451) dat onze zedelijke, gerechtigheid zou moeten wijken voor de toegerekende gerechtigheid van Christus. Luther zelf heeft tegen dit misverstand uitdrukkelijk gewaarschuwd: „Sane tamen omnia hec dicta intelligenda sunt, sc. quod non sic reprobari intelligantur opera iusta . . . *ut omittenda sint*, sed solummodo quoad *sensum, estimationem, reputationem* ipsorum, hoc est ut non in ea sic confidamus, quasi ex ipsis coram Deo sufficienter iusti esse valeamus" (FICKER, I, 2, p. 71). En evenzoo voegt hij aan het „sancti semper intrinsece peccatores" toe: „intrinsece dico i. e. quomodo in nobis, in nostris oculis, *in nostra estimatione* sumus" (I, 2, p. 105); gelijk hij dan ook de woorden van Paulus: „tanto magis abundat gratia et iustitia dei in nobis, quanto magis abundat delictum" aldus toelicht: „Et hoc verbum Apostoli multi male intelligentes dixerunt facienda mala, ut venirent bona; cum potius Apostolus ibi velit docere, quomodo magnificetur iustitia dei: scil. per magnificationem iniustitie nostre et abundantiam peccati. Quia vere tantum abundat peccatum, quantum *agnoscitur* abundare. Ideo abundantia eius est eius agnitio secundum magis et minus" (W. A. 3, 31).

Toch heeft Denifle op grond van deze en dergelijke uitspraken van Luther beweerd, dat Luther van een eigenlijke rechtvaardigmaking (gerecht maken) van den zondaar niets weten wilde en de justificatio alleen uitwendig zou opvatten: „sie wird rein äusserlich, wie es sich für diesen äusserlichen Mann ziemt; er identifiziert sie mit Christus, der dadurch notwendig für uns auch rein äusserlich wird" (*Luther*, I², p. 464). Van eenige voorbereidende acte voor deze rechtvaardigmaking zou bij Luther dan ook geen sprake wezen; vroeger had Luther met de Roomsche Kerk een praeparatio ad justificationem geleerd, maar na 1515 wilde hij hiervan niets meer weten (*Luther*, I², p. 246, 448 en v.v.). Zelfs berouw over de zonde was niet meer noodig (p. 518). Zonder verootmoediging (p. 462), „ohne reumütige Rückkehr zu Gott", heeft de zondaar zich maar op Christus te werpen en tot hem te zeggen: gij zijt mijne gerechtigheid, om gerechtvaardigd te worden (p. 464). Zoo is de justificatie bij